

EESTI TALURAHVA VÖITLUS FEODAALSE JA KOLONIAALSE RÖHUMISE VASTU AASTAIL 1680 — 1710

E. ÖPIK

XVII sajandi lõppaastakünned ja Põhjasõja periood Eestis moodustavad eesti talurahva võtluses feodaalse ja koloniaalse röhumise vastu omaette etapi, mis lõpeb Eesti ala minekuga Vene paljurahvuselise tsentraliseeritud riigi koosseisu 1710. aastal. Sellele ajajärgule oli iseloomulik talurahva olukorra halvenemine koloniaalse surve järsu tugevnemise tagajärjel ning sellest tingitud laiade talurahvahulkade aktiivsuse suur tõus võtluses saksa-rootsi mõisnike ja Roots'i koloniaalvõimude vastu. Kandes küll stihielist ja killustatud iseloomu, pakub selle ajajärgu talurahvaliikumine siiski suurt huvi oma ulatuslikkuse ja intensiivsuse tõttu.

Rootsi koloniaalvõimu kehtimise viimased kolmkümmend aastat (1680 — 1710) on leidnud võrdlemisi suurt tähelepanu eesti kodanlikus historiograafias. Kodanlike autorite (O. Liiv, J. Vasar, H. Sepp jt.) sulest on ilmunud rida töid, mis käsitlevad mõisate reduktsiooni ja Põhjasõja perioodi Eesti alal. Mitte hakates analüüsima kodanlike autorite kontseptsioonide omavahelisi erinevusi (olulises ja põhilises need ühtisid), peatumme lühidalt ainult nende iseloomulikumatel momentidel.

Kodanlik-natsionalistliku diktatuuri ajal loobusid kodanlikud eesti ajaloolased „kuldse Roots'i aja” legendist sellisel naiivsel kujul, nagu selle omal ajal esitas Villem Reiman, kuid nad ei loobunud sugugi Roots'i koloniaalvõimu apologeerimisest. Apologeerimise objektiks sai nüüd eeskätt Karl XI absolutistlik poliitika, samuti Karl XII militarism, seega nihkus „Rootsi aja” apologeerimise pearõhk Roots'i koloniaalvõimu kehtimise viimasele kolmekümnele aastale.

Kodanlikud autorid läksid peaegu vaikides mööda eesti talurahva tegeliku olukorra kirjeldamisest XVII sajandi lõpul, talurahva olukorra hindamisel ületähtsustasid nad Karl XI agraarseaduste mõju eesti talupoegade õiguslikule seisundile. Karl XI agraarseadusandluses mõisate reduktsiooni perioodil nägid kodanlikud ajaloolased eeskätt „talurahva kaitse” abinõu. Ignoreerides fakti, et Karl XI sanktsioneeris ja kindlustas oma seadusandliku tegevusega olemasolevaid pärisorjuslikke suhteid Eesti alal (nagu Roots'i keskvõim oli seda pidevalt teinud ka enne teda), püüdsid kodanlikud autorid väita, nagu oleks Roots'i valitsus oma tegevuses pidanud silmas vallutatud koloniaalprovintsi talurahva huve, soovinud tagada selle majanduslikku heaolu ja kaotada pärisorjust. Et Karl XI konkreetne tegevus ei pakkunud mingit materjali selliste väidete tõestamiseks, siis asuti tegema järeldusi selle põhjal, mis kuningas kusagil kellelegi oli ütel-

nud jne. Püüti isegi kindlaks teha, mida kuningas mõtles või mida ta võis mõtelda eesti talurahva vabastamise kohta. Järedus oli alati üks: Karl XI tahtis eesti talurahvast pärisorjusest vabastada, teda takistasid aga balti-saksa mõisnikud.

Edasi arendas kodanlik historiograafia kontseptsioone järgmises suunas: eesti talurahvas nägi Roots'i koloniaalvõimus kaitsjat mõisnike röhumiise vastu, järelikult oli talurahvas Roots'i võimu suhtes lojaalne ja näitas Põhjasõjas üles rootsisõbralikkust ja venevaenulikkust. Selliste „järedusteni” joudsid kodanlikud autorid, ignoreerides vastupidisele järedusele viivat faktilist materjali. Kaasaegsed allikad sisaldavad rikkalikku materjali, mis räägib eesti talurahva raugematust võitlusest mitte ainult mõisnike röhumiise, vaid ka Roots'i koloniaalvõimude vastu, samuti eesti ja vene rahva sõbralikest suhetest ja võitluskoostööst Põhjasõja ajal. Käesolevas artiklis on püütud neid küsimusi lähemalt valgustada.

Ei saa ütelda, et eesti talurahva klassivõtluse teravnemine käsitletaval perioodil poleks kajastunud ka kodanlikus historiograafias, kuid klassivõtluse faktid leidsid kodanlike ajaloolaste poolt sihilikult ühekülgset tõlgendamist. Kodanlikud ajaloolased tahtsid talurahva võtluses näha ainult võitlust mõisnike vastu, eitades eesti talurahva vaenulikku suhtumist Roots'i koloniaalvõimudesse.

Kujutades eesti talurahva olukorda Roots'i koloniaalvõimu ajal võimalikult paremas valguses, oli hõlpsam asuda „töestama”, nagu oleks Eesti ala Venemaaga ühendamine toonud kaasa eesti talurahva olukorra halvenemise ja talupoegade lõpliku pärisorjastamise. Sellesuunaliste ajalovõltsingutega tegelevad veel praegugi Ameerika-Inglise imperialistide käskud — natsionalistlikud ja fašistlikud ajaloolased piiri taga.

*

XVII sajandil toimus eesti talurahva olukorra pidev halvenemine. Feodaal-pärisorjusliku ja koloniaalse eksplaneerimise süvenemise tulemusena, mis avaldus mõisakormiste ning riigimaksude tohutus kasvus ja töi endaga kaasa talurahva sõltuvuse tugevnemise pärisorjuse lõpliku väljakujunemiseni Eesti alal, muutus eesti talupoegade olukord XVII sajandi lõpuks talumatult raskeks¹.

XVII sajandi viimastel kümnenditel Roots'i aadliriigi valitsuse poolt teostatud absolutistlik poliitika ei võinud muuta ega muutnud eesti talurahva olukorda paremuse poole.

Riigi tulude suurendamise eesmärgil võttis Roots'i riigipäev 1680. aastal vastu otsuse redutseerida, s. o. tagastada riigile osa aadli maavaldustest. Järgnevatel aastatel laiendati reduktsiooni veelgi. Mõisate reduktsoon viidi läbi ka koloniaalprovintsides; selle tulemusena langes riigi kätte Liivimaal $\frac{5}{6}$, Eestimaal $\frac{1}{3}$ ja Saaremaal, kus maid oli üldse vähe läänistatud, $\frac{1}{4}$ aadli maavaldusest. Absolutistlik Roots'i riik jäi aga aadliriigiks, kuna riigivõimu tsentraliseerimine ja tugevdamine toimus eeskätt kesk- ja alamaadli huvides, kes vajas kõrgaadli võimu mõnesugust piiramist ja tugevat, hästiorganiseeritud riigivõimu talupoegade vaoshoidmiseks. Osa aadli maavalduste langemine riigi kätte ei tähendanud mingil määral feodaalse maavalduse kõikumalöömist. Feodaalse maavalduse tinglik, hierarhiline iseloom võimaldas kuningal realiseerida oma lõplikku omandiõigust läänistatud maadele, kusjuures maa jäi faktiliselt enamasti endiste feodaalmõisnike valdusse. Viimased jätkasid riigimõisate rentnikena talupoegade halastamatut eksplaneerimist.

¹ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 87—91.

Mõisate reduktsiooni eesmärgiks oli suurendada feodaalse riigi tulusid Aadli kui terviku, kui klassi huvides. Feodaalmõisnike klassivõimu kõigutamine ei olnud loomulikult Roots'i absolutistliku aadliriigi huvides ja see võim jäi reduktsiooni poolt puudutamata. Kui Liivimaa rüütelkonna poliitilist võimu 1690-ndail aastail siiski tunduvalt kärbiti, siis tegi Roots'i keskvõim seda juba äärmine vajaduse sunnil — Liivimaa mõisnikud ei tahtnud feodaalsest rendist midagi riigile loovutada ja sattusid keskvõimuga teravasse konflikti, mis kasvas välja otseselt riigivastaseks tegevuseks. Eestimaa ja Saaremaa rüütelkonnad säilitasid aga ka reduktsiooni tingimustes endiselt oma laialdased privileegid.

Reduktsiooni tagajärjel tekinud riigimõisate talupoegade olukorra hindamisel tuleb arvestada asjaolu, et rentnikena mõisatesse jäetud feodaalmõisnikud püüdsid rendi maksmise läbi kaotatud tulusid kompenseerida talurahva veelgi intensiivsema ekspluateerimise teel. Ka puudus rentnikel huvi talupoegade maksuvõime säilitamise vastu, samal ajal kui eramõisate valdajaid hoidis see huvi tagasi oma talupoegade täielikust laostamisest. Ühel ajal reduktsiooniga viidi Eesti alal läbi maarevisjon ja riigimõisate talupoegade koormised fikseeriti vakuraamatutes, kusjuures rentnikele oli keelatud neid omavoliliselt kõrgendada. Tegelikult aga kujunesid vakuraamatutes fikseeritud koormised revisjoni tagajärjel kasvanud adramaade hulga tõttu üle jõu käivalt kõrgeks, talupojad ei suutnud neid tavaliselt sooritada ja jäid rentnikate völglasteks. Rentnikud võisid siis võla arvel igal ajal rõõvida talupoegadelt nende viimase. Arvukad talupoegade kaebekirjad tunnistavad aga, et rentnikud siiski sageli nõudsid talupoegadelt koormisi ka üle vakuraamatus kindlaks määratud normi. Roots'i koloniaalvõim vaatasid sellele läbi sõrmede ning seadusega ette nähtud karistust vakuraamatu normide rikkumise eest tavaliselt ei rakendatud.

Et rentnikud talupoegi lõplikult ei laostaks ja riik ei jäääks selle tagajärjel ilma oma põhilisest tuluallikast — riigimõisatest saadavast feodaalse rendi osast — oli Roots'i koloniaalvõim sunnitud reguleerima rentnikate ja talupoegade suhteid ning seadma teatud piirid rentnikate omavolitsemisele talupoegade suhtes. Selleks ajendas Roots'i kuningat ka hirm üha sagenevate talurahva vastuhakkude ees. 1691. aastal avaldas Karl XI Liivimaa nn. majandusasehalduri instruktsiooni², milles on üksikasjaliselt loetletud majandusasehalduri kohustused. Majandusasehaldurile anti ulatuslik kontrolli õigus kogu distrikti³ kroonumõisate üle, kusjuures tema peamiseks ülesandeks oli kindlustada riigile korrapärase rendi laekumine. Majandusasehaldurit kohustati valvama talupoegade lojaalsuse üle Roots'i koloniaalvõimu suhtes⁴, sundima neid sõnakuulmissele rentnikate suhtes⁵ jne. Muuhulgas on märgitud, et majandusasehaldur peab ka valvama, et rentnikud talupoegade suhtes liialt ei omavolitseks⁶.

1696. aastal Liivimaa kehtestatud majandusreglemendiga⁷ püüdis Karl XI reguleerida rentnikate ja talupoegade suhteid, andes talupoegadele mõningaid õigusi. Tuleb silmas pidada, et selline reglement kehtestati suure nälja ajal, mil talurahvas muutus eriti aktiivseks võtluses oma rõhujate vastu. Talupoegadele oli majandusreglemendiga lubatud kaevata rentnikate ning mõisaametnikate peale ebaõiglase kohtlemise puhul⁸. Rentnikke

² [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet, Bd. III, Riga, 1821, S. 1223—1243.

³ Liivimaa jaotati pärast mõisate reduktsiooni Eesti ja Läti distriktsiks, mille eesotsas olid asehaldurid.

⁴ [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd. II, S. 1225.

⁵ Sealsamas, lk. 1230.

⁶ Sealsamas, lk. 1233.

⁷ Sealsamas, lk. 1204—1223.

⁸ Sealsamas, lk. 1222.

kohustati kinni pidama vakuraamatu normidest⁹ ja piirati kodukariõigust¹⁰. Ent talupoegadele oli oma õiguste kasutamiseks jäetud sama reglemendi sätetega vähe võimalusi. Kaebused pidi talupoeg esitama kõigepealt rentnikule endale, kaebekirjade esitajaid aga hakkasid rentnikud igati terroriseerima¹¹ ja sel kombel sattus talupoeg oma õigust taga nõudes veelgi raskemasse olukorda. Kui talupojal õnnestuski apelleerida kõrgematesse instantidesse, jäi see tavaliselt tagajärjetuks.

Kuid 1696. aasta majandusreglemendi peamiseks eesmärgiks ei olnudki talurahva õiguste kaitsmine. Nagu 1691. aasta instruktsioon, nii pidi ka majandusreglement kindlustama riigile riigimõisate rendi korraliku laekumise, mille loomulikuks eelduseks oli talurahva vaoshoidmine, tema sõna-kuulelikkus rentnike suhtes. 1696. aasta majandusreglement püstitas mõningaid Rootsi riigi fiskaalpoliitika seisukohast hädavajalikke tõkkeid rentnike omavolile talupoegade suhtes, kuid tema hoopis tähtsamaks ülesandeeks oli kindlustada vallutatud provintsis pärisorjuslikku korda. Vastavate sätetega fikseeris ja tugevdas see talupoegade pärisorjuslikku sõltuvust riigimõisate rentnikest¹².

Needki piraatud õigused, mis Karl XI seadusandlus talurahvale andis, kehtisid ainult Liivimaa alal. Eestimaal ja Saaremaal ei püütudki rentnike ja talupoegade vahekordi kuidagi reguleerida. Seda, et valitsuse eesmärgiks ei olnud talurahva olukorra parandamine kui niisugune, vaid ainult riigitolude kindlustamine, näitab kõige paremini asjaolu, et eramõisate suhtes ei kehtestatud mingeid reglemente.

Seega ei kõigutanud Rootsi absolutistliku aadliriigi poolt XVII sajandi viimastel kümnenditel teostatud mõisate reduktsioon ja sellega seoses kehtestatud agraarseadusandlus mingil määral sajandi lõpuks välja kujunenud feodaal-pärisorjuslikku korda Eesti-, Liivi- ja Saaremaal, vaid kindlustas seda riigi fiskaalpoliitika ja feodaalmõislike klassi huvides.

Kui rääkida Rootsi absolutismi progressiivsusest, siis seisis see kahtlemata selles, et mõisate reduktsioon vastas Rootsis tärkavate kapitalistlike suhete arenemise vajadustele¹³, luues soodsamat tingimused kaubalis-rahaliste suhete edasiseks arenemiseks. Ent siingi tuleb arvestada reduktsiooni poliitika lühiajalist (seda teostati järjekindlalt vaevalt paarikümne aasta jooksul; juba 1698. aastal hakkasid redutseeritud mõisad minema tagasi eramõislike valdusse). Nii lühikese ajaga ei suutnud see oluliselt mõjustada maa sisemist arenemist.

Eesti alal puudusid XVII sajandi lõpul veel eeldused kapitalistlike suhete tärkamiseks. Peamiseks Eesti ala majanduse arenemist pidurdavaks teguriks oli Rootsi koloniaalvõimu ajal üha tugevnened feodaal-pärisorjuslik kord; pärisorjuse pealetung ja talurahva lõplik pärisorjastamine pidurdas linnade ja käsitöö arenemist ega lasknud tekkida eluvõimelisel manufaktuuril. Kõige selle töttu tähendas mõisate reduktsioon eelkõige vallutatud provintside rahvahulkade koloniaalse ekspluateerimise järsku tõusu ja mahajää nud koloniaalprovintsi kõige halastamatumat väljakurnamist Rootsi arenenuma majanduse huvides¹⁴.

Eesti talurahva olukord kujunes seega mõisate reduktsiooni tingimustes veelgi raskemaks kui reduktsioonieelsel perioodil. Koormiste ja riigimakssude suurenemine ühelt poolt ning riigimõisate rentnike püüe kompenseerida riigile mineva talupoegade lisaprodukti kaotust teiselt poolt olid kolo-

⁹ [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd. II, S. 1211.

¹⁰ Sealsamas, lk. 2221.

¹¹ Vt. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 284.

¹² [G. J. v. Buddenbrock], Sammlung der Gesetze ..., Bd. II, S. 1217—1220.

¹³ Vt. K. Marx, Kapital I, Tallinn, 1952, lk. 630.

¹⁴ Vrd. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 285, 286.

niaalse surve tugevnemise konkreetseteks avaldusteks XVII sajandi viimasel kümnenenditel.

Talupoegade olukorra halvenemine mõisate reduktsiooni tagajärvel põhjustas talurahva klassivõitluse teravnemist 1680-ndatel aastatel. Eesti talurahvas oli osutanud visa vastupanu feodaal-pärisorjusliku ja kolonialase ekspluateerimise tugevnemisele kogu XVII sajandi vältel¹⁵, 1680-ndatel aastatel aga võttis talurahvaliikumine Eesti alal XVII sajandi kohta enneolematu ulatuse.

Talurahvaliikumises aastatel 1680 — 1710 tuleb eristada kaht etappi. Esimese etapi moodustavad aastad 1680 — 1700, s. o. ajavahemik mõisate reduktsiooni algusest kuni Põhjasõja puhkemiseni. Talurahvaliikumist Põhjasõja ajal tuleb vaadelda eri etapina, mis oli aastatel 1680 — 1700 toimunud talurahvaliikumise orgaaniliseks jätkuks ja haripunktiiks.

Talurahva klassivõitluse teravnemine 1680-ndatel aastatel avaldus nii talupoegade aktiivse vastupanu tugevnemises kui ka klassivõitluse passiivsete vormide laialdases levikus (pagemine ja kaebekirjade esitamine Roots'i ametivõimudele).

Kaebekirjades Roots'i võimudele või isegi kuningale kirjeldasid talupojad oma rasket olukorda ja palusid kaitset oma isandate ülekohtu vastu. Kaebekirjade liikumine haaras 1680-ndatel ja 1690-ndatel aastatel laiu talurahvamasse. Roots'i ametivõimude kantseleid olid talupoegade kaebekirjade sõna otseses mõttes üle ujutatud.

Ei ole mingit põhjust arvata, nagu oleks Karl XI 1696. aasta majandusreglemendi andmisega innustanud talupoegi oma õigust taga nõudma kaebekirjade esitamise teel¹⁶. Juba 1630. aastal anti Liivimaal talupoegadele juriidiline õigus kaevata oma isandate peale, millist „õigust” talupojad enne 1680. aastat siiski harva kasutasid. Kaebekirjade esitamine hakkas muutuma massiliseks aga juba 1680-ndate aastate algul — seega enne majandusreglemendi kehtestamist Liivimaal. Sealjuures toimus see mitte vähem ulatuslikult ka Eestimaa kubermangus, kus teatavasti mõisate reduktsiooni ajal ei kehtestatud mingeid uusi talupoegade „õigusi”. Kaebekirjade liikumise laialdast levikut põhjustas eeskätt talurahva olukorra üldine halvenemine, mis kutsus esile talurahva klassivõitluse kõikide vormide teravnemise. Teiselt poolt annab just selle vormi levimine tunnistust feodalismiaegse talurahva klassivõitluse ideoloogiale iseloomulikust naiivsest usust „heasse kuningasse”¹⁷. Näib, et mõisate minek riigi käte tekitas talurahvas ajutiselt mõigi feodaalseist kurnajaist vabanemise illusiooni ja talupojad, hakates uskuma Roots'i kuninga „õiglusse”, pöördusid tema poole kaitse saamiseks feodaalse röhumiise vastu. Loomulikult pettusid talupojad oma lootustes. Nähes, et Roots'i võimud on seadnud rentnikeks endised feodaalmõisnikud ja et mõisnikel lubatakse talupoegi karistamatult terroriseerida, hakkasid kaebekirjade esitajad sageli samaaegselt kasutama juba teisi võitlusviise¹⁸.

Rootsi kuningas teostas aga oma tulude väljapressimise poliitikat koloniaalprovintsides sellise halastamatu järjekindlusega, et eesti talurahval haitusid peatselt igasugused illusioonid kuninga „õigluse” suhtes. Roots'i aadliriigi koloniaalpoliitika „järjekindlus” avaldus eriti drastilisel kujul suure nälja aastatel 1695 — 1697. Sel ajal kui Eesti ala oli tabanud pikaajaline ikaldus ja hirmus näljahäda, jätkati intensiivset vilja väljavedu Ida-Balti provintsidest ja Roots'i riigi tulud siinsetest

¹⁵ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 91—92.

¹⁶ Vrd. История Латвийской ССР, т. I, Рига, 1952, стр. 285.

¹⁷ Vt. J. Stalin, Teosed, 13. kd., lk. 108.

¹⁸ ENSV RAKA, fond 2, Tallinna Linnusekohtu Arhiiv, nimistu A₁, a. 1690, säilitusühik 1026; a. 1690—1691, sü. 984; a. 1690—1691, sü. 1019; a. 1696, sü. 1569 jt.

koloniaalvaldustest näitasid isegi tōusu. Näiteks ületas Roots'i riigi tulu Eesti-, Liivi- ja Saaremaalt 1696. aastal 115 169 hõbetalri võrra samadest provintsidest normaalselt viljakal 1691 aastal saadud tulu. Samal ajal aga suri ligi $\frac{1}{5}$ Eesti ala elanikkonnast hirmsa näljahäda tagajärvel.

Suure nälja aastad olid valusaks õppetunniks eesti talupoegadele, kelle silmad Roots'i kuninga hoolimatu suhtumine nende hädasse nüüd lõplikult avas. Talupojad mõistsid nüüd selgemini kui kunagi varem, et feodaalse rõhumise vastu oleks asjatu loota kaitset Roots'i kuningalt, kes on valmis oma tulusid säilitama ja isegi suurendama kas või talurahva massilise näljasurma hinnaga. Kui nälja-aastatel muutus kaebekirjade esitamine endisest veel ulatuslikumaks, siis pärast näljaaega loobusid talupojad sellest võitlusviisist juba peaaegu täielikult. Hüljanud lootused saavutada palvekirjade esitamise teel olukorra paranemist, tugevdas talurahvas paari viimase aasta jooksul enne Põhjasõja puhkemist eeskätt aktiivset võitlust mõisarentnike, mõisnike ja Roots'i koloniaalvõimude vastu.

Riigimõisate rentnikud püüdsid terrori abil takistada talupoegi esitamast nende vastu kaebekirju ning ka Roots'i võimud katsusid piirata talupoegade kaebekirjade-liikumist. 1698. aastal keelati talupoegadel Stokholmi sõitmine, et nad ei pääseks oma kaebekirjadega kuninga juurde. Roots'i võimud ei seganud ka vahele, kui rentnikud nende peale kaebavate talupoegadega julmalt arveid õiendasid, kiites sellega heaks rentnike teguviisi. Rentnikud ja mõisnikud aga rakendasid terrorit juba siis, kui kuulsid, et mõni talupoeg kavatseb nende peale kaebust esitada. Kullamaal said viis talupoega ihunuhtlust ainult selle eest, et nad kavatsetsid mõisniku peale kaevata. Sealjuures öeldi neile veel mõnitava pilkega, et nüüd on neil reisipass selja peal; seejärel nad vangistati¹⁹. Mis puutub kaebekirjade efektiivsusse, siis tavatavaliselt piirdus asja uurimine formaalse kirjaliku arupärimisega, milles rentnikult nõuti seletuskirja. Mõistagi ei keeldunud rentnikud seletuskirjade andmisest: nendes nad mitte ainult pesid end puhaks mistahes süüdistustest, vaid esitasid ka ohtralt kaebusi talupoegade „tõrksuse” kohta ning palusid Roots'i võimude abi talurahva vastupanu murdmiseks²⁰. Neid palveid püüdsid Roots'i võimud vastutulelikult rahulda.

Talupoegade kaebekirjad peegeldavad eesti talurahva kisendavat viletust ja häda ning mõisnike, rentnike ja mõisaametnike toorest vägivalda ja julma ülekohut mõisate reduktsiooni tingimustes. Nii kaebasid Ervita ja Udeva talupojad 1684. aastal, et mõisnik pressib neilt välja igasuguseid erakorralisi makse ja kui talupojad neid ei suuda tasuda, röövib mõisnik neilt nende loomad²¹. Tohutult kõrge teonorm oli Ervita ja Udeva talupoegadele täiesti üle jõu käiv — mõisnik nõudis igalt pooladrikult 12 rakkmeäeva nädalas²². Pühapäeviti ja pühadel sunniti neid mõisa teole²³.

Ervita talupojad jätkasid võitlust. Aastail 1690—1691 kaebasid nad uesti koormiste üle jõu käivuse ja halva kohtlemise üle. Kaebekirjas teatasid talupojad, et nad ei või enam oma majadeski peksmisse eest kindlad olla ja et nad on sunnitud mõisast pagema²⁴.

Masendavat pilti talurahva olukorrast mõisate reduktsiooni ajal pakuvad ka arvukad teised kaebekirjad. Näiteks kaebasid Kihnu talupojad

¹⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), Tartu—Tallinn, 1938, lk. 85.

²⁰ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690, sü. 1026, leht 4; a. 1690—1691, sü. 984, l. 2; sü. 1019, l. 6 jt.

²¹ O. Liiv, Eestimaa talunikkude palve- ja kaebekiri kuningas Karl XI-le 1684. a. „Ajalooline Ajakiri” 1929, lk. 163—164.

²² Sealsamas, lk. 163.

²³ Sealsamas, lk. 163.

²⁴ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690—1691, sü. 1019, l. 3.

1685. aastal, et nende mõisarentnik on sügisel kõik nende loomad pandiks võtnud. Kui talupojad tulid oma loomi tagasi paluma, ässitas rentnik neile koerad kallale ja laskis peksta, sundides neid peale selle veel trahvi maksma²⁵. Kihnu talupojad teatasid oma kaebekirjas, et nad ei suuda kauem taluda mõisarentniku ülekohtust ja julma kohtlemist ning et kui olukord ei parane, siis laostuvad nad lõplikult ja on sunnitud mõisast ära pagema²⁶.

Suurt osa talupoegade kaebustest XVII sajandi 90-ndail aastail põhjustas uute, pärast revisjoni vakuraamatutes fikseeritud koormiste üle jõu käivus. Nähes, et koormised pärast revisjoni tõusid, pidasid talupojad seda sageli mõisarentnike omavoli tulemuseks ja pöördusid kaebustega Roots'i võimude poole. Pettumusega pidid nad aga veenduma, et koormiste tõstmine toimus just Roots'i võimude algatusel.

Talupoegade halastamatust kohtlemisest suure nälja aastatel annavad samuti tunnistust arvukad talupoegade kaebekirjad. Julmalt rõövisid mõisnikud, mõisarentnikud ja Roots'i võimud nälgivatelt talupoegadel nende viimase. Näiteks esitasid 11 Varbla kroonumõisa (Hanila-Varbla kihelkond) talupoega 1697. aastal kindralkubernerile kaebekirja, milles nad teatasid, et mõisarentnik võtvat neilt vägivallaga ära nende viimased kariloomad, samuti nende pöllud pärast külv, heinamaad ja kõik, mis vähegi veel võtta saab. Ka müüvat rentnik talupoegi. Lubab aga keegi kaebama minna, siis ähvardab teda peks ja pikajaline vangistus²⁷.

Oma kaebekirjades ähvardasid talupojad sageli mõisast pageda, kui olukord ei parane. Tihti ähvardati pageda Venemaale. Sellised ähvardused viidi ka sageli täide.

Talurahva pagemine mõisatest toimus massiliselt juba enne mõisate reduktsiooni, nüüd aga muutus see veelgi ulatuslikumaks. Eriti suurennes Venemaale pagevate talupoegade hulk. Venemaal oli tol ajal talurahva pärisorjuslik sõltuvus teatavasti märksa nõrgem kui Ida-Balti provintsides, vene rahvaga aga ühendasid eesti rahvast iidsetest aegadest sõbralikud sidemed, mida ei suutnud katkestada ka Roots'i koloniaalvõim Venemaast lahti kistud Eesti alal. Piiriäärseid maa-alasid oli maarevisjoni ajal isegi hinnatud madalamalt kui teisi maid, sest neilt toimus talupoegade pagemine kõige sagedamini. Suure nälja aastatel muutus talupoegade pagemine Venemaale eriti massiliseks. Eesti talurahvas otsis Venemaalt pääsu Roots'i koloniaalvõimude ja mõisnike röhumiise eest, ähvardava näljasurma küüsist. Kohati pages nälja-aastatel Venemaale ligi pool talurahvast. 1696. aastal teatas Jõhvi pastor, et ümbruskonna külad ja talud on jäännud suuremalt jaolt tühjaks ja Venemaale pagevate talupoegade arv suureneb iga päevaga²⁸.

Tihti pagesid talupojad aga ka lihtsalt ühest mõisast teise. Sel teel püüti pääseda mõisniku tagakiusamise eest, sest talupojad lootsid (tavaliselt küll asjatult) leida mõnes teises mõisas talutavamaid elamistingimusi.

Talurahva pagemine vähendas töökäte arvu teoorjuslikus mõisamajanduses ning järelkult ka valitseva feodaalmõisnike klassi ning Roots'i aadliriigi tulusid. Roots'i keskvõim püüdis pagemisele piiri panna, andes korduvalt välja vastava sisuga publikeate. Eestimaa kindralkuberneri korraldusega keelati 1697. aastal trahvi ähvardusel igasugune pagenud talupoegade abistamine ning talupoegi kohustati viivitamatult teatama oma naabrite pagemiskavatsustest ja pagemisjuhtumitest. Kõik maal ringi liikuvad

²⁵ „Ajalooline Ajakiri“ 1931, lk. 50.

²⁶ Sealsamas, lk. 51.

²⁷ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 363.

²⁸ Sealsamas, lk. 367.

passita isikud kuulusid vahistamisele ja nad tuli toimetada võimude kätte²⁹. Kuid ei see ega ka teised sarnased publikaadid suutnud tõkestada talurahva massilist pagemist. Talupojad ei lakanud ka pidevalt abistamast oma kaaslasi pagemisel, vajaduse korral varjates neid jälitavate mõisnike ja Roots'i võimude eest.

Mõisnikud ja riigimõisate rentnikud rakendasid kõige julmemat terrorit, lootes sel teel talurahva pagemisele piiri panna. Et talupojad üksteist pagemisel ei abistaks, hakati pagemisjuhtumeil võtma vastutusele ka mõissasse jääenud talupoegi. Viimastele määratigi meelevaldselt ihunuhtlust, trahve jne. 1686. aastal kaebasid näiteks Kihnu talupojad, et kui keegi juhtub mõisast pagema, laskvat rentnik neid ja nende naisi julmalt peksta raudpiitsade ja teivastega. Sellisel terroril olid aga pigem vastupidised tagajärjed, sest tagakiusamise tõttu sogenesid pagemisjuhtumid veelgi.

Ent klassivõitluse teravnemine 1680-ndate ja 1690-ndate aastate jooksul avaldub eeskätt talupoegade aktiivse võitluse osatahtsuse tõusus passiivsete võitlusviisidega vörreldes. Talupojad, kes joudsid veenduda kaebekirjade esitamise kasutuses, tugevdasid aktiivset vastupanu feodaalsele ja koloniaalsele röhumiisele. Otsesest vastuhakkamised mõisnikele, mõisarentnikele ja Roots'i võimudele muutusid XVII sajandi lõpul nii sagedaseks, et valitsev klass hakkas juba tõsiselt kartma talupoegade ühinemist ülestõusuks vihatud kurnajate vastu. Ülestõusu ärahoidmiseks rakendati viivitamatult kõige julmemaid vahendeid iga üksiku vastuhaku mahasurumisel. Igal sammul kartes talupoegade kallaletungi, ei julgenud mõisnikud, mõisarentnikud ja -ametnikud sageli enam ilma relvadeta ringi liikuda.

Kuid isegi relvastatud Roots'i sõdurid ei võinud kindlad olla oma elu peale — talupojad astusid vapralt välja ka Roots'i koloniaalvõimu vastu, kelle relvad ja seadus olid alati olnud feodaalsete kurnajate teenistuses.

Üks selliseid kokkupõrkeid talupoegade ja Roots'i sõdurite vahel toimus näiteks 1683. aastal Helmes. Kui Roots'i sõdurid tulid püüdma üht Vaaküla talupoegade poolt varjatavat väejoosikut, keeldusid talupojad seda välja andmast. Sõdurid viisid väejoosiku vägivaldselt, kinniseotuna minema ja rõövisid paljaks talu, kus joosikut varjati³⁰. Salk Vaaküla talupoegi järgnes sõduritele Helme kõrtsini ja katsus algul läbirääkimiste teel joosikut vabastada, kusjuures talupoegade poolt astus vahendajana välja keegi üliöpilane Wunderlich³¹. Kui läbirääkimised ei andnud tulemusi, ründasid talupojad sõdureid, haavates surmavalt seersanti³². Nimestatud Wunderlich astus ka kohtus välja Roots'i sõdurite vägivalla vastu³³.

Kihnu rentniku 1680-ndatest aastatest pärinevate kaebuste põhjal selgub, et Kihnu talupojad ei piirdunud sugugi ainult passiivse võitlusega kaebekirjade esitamise ja pagemise näol. Vastuhakumeeleoludest haaratud Kihnu talupoegadel olevat olnud isegi „nurjatu kavatsus” pidada rendimõisat iseseisvalt ja tasuda riigimõisa renti ilma härraste vahenduseta³⁴. Talupoegade vastuhakkamisele õhutamises süüdistab rentnik Riaast pärít koolmeistril, Kihnu kiriku eeslauljat Hermann Jenkenit, kes õpetavat talupoegi, kuidas ilma härrasteta oma tahtmist mööda elada³⁵.

Perila talupoegade 1690. aastal esitatud kaebekirjale vastas Perila mõisnik Rosenbach samal aastal vastukaebusega, millega ilmneb, et ka Perila talupojad võitlesid aktiivselt oma mõisniku vastu. Kuigi andmed

²⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 368.

³⁰ ENSV RAKA, f. 915, Pärnu Maakohtu Arhiiv, nim. 1, a. 1683, sü. 121, l. 24.

³¹ Sealsamas, l. 22.

³² Sealsamas, l. 24, 2.

³³ Sealsamas, l. 24.

³⁴ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1685—1688, sü. 155, l. 15.

³⁵ Sealsamas, l. 15.

on siin üldsõnalised, näib Perila talupoegade vastuhakk olevat olnud üsna ähvardavat laadi. Mõisnik palus oma kaebekirjas kaitset talupoegade „mässamise” vastu, sest see võivat levida mujalegi ja muutuda väga ohtlikuks: olevat ju talupojad oma tahtmist nõudes „nii metsikud, et neid mingisuguste vahenditega ei saa ohjeldada”³⁶.

Samal ajal toimusid ka Ervita mõisas talupoegade aktiivsed väljaastumised. Talupojad keeldusid siin välja saatmast abiteolisi ja maksmaist muid koormisi vakuraamatu ulatuses. Kui mõisavalitseja, kilter ja kubjas tulid nõudma abivaime, kihutasid talupojad nad aiateivastega minema. Ühe kupja olevat talupojad juba varem maha lõönud ja teise vigaseks peksnud. Mõisaametnikud elavat alalises hirmus oma elu pärast ja kartvat käia teolisi välja ajamas³⁷. Valitseja aga olevat sunnitud alaliselt laetud püstolit kaasas kandma³⁸.

1691. aastal astusid Hageri kihelkonna talupojad välja mõisaametnikke vastu, kes tahtsid lasta talupoegi kirikusambal peksta. Hageri kiriku juures toimus kokkupõrge kogu kihelkonna talurahva ja mõisaametnikke vahel, kusjuures valitseja pidi peaegu ära tapetama. Kolm talupoega, kes olid õhutanud teisi talupoegi takistama eksekutsiooni läbiviimist, mõisteti Tallinna linnusekohtu poolt surma pea mõõgaga maharauumise läbi³⁹. Kogu kihelkonna talurahva ühinemine võtluseks mõisaametnikke vastu kohutas mõisnikke ja Roots'i võime niivõrd, et nad viivitamatult rakendasid kõige julmemat karistust teistele talupoegadele hoiatuseks.

Ikka sagedamini hakkasid mõisnikud ja rentnikud üle kogu maa kaebama Roots'i võimudele talupoegade „mässamise” üle. Endisest ähvarda-vama iseloomu võttis talupoegade aktiivne võitlus aga suure nälja aastatel (1695 — 1697). Neil aastatel, mil täie teravusega ilmnesid halastamu feodaalpärisorjusliku ja koloniaalse röhumiise hukatuslikud tulemused, toimus meeleteheni viidud eesti talupoegade võitlusaktiivsuse määratu suur tōus. Nagu nägime, tōusis sel ajal haripunkti ka talupoegade passiivne võitlus.

Massiliselt põhjustas talupoegade väljaastumisi Eestimaa kuberman-gus 1695. aastal läbi viidud adramaade revisjon. Talupojad avaldasid protesti uute, kõrgendatud teonormide vastu ja keeldusid neid täitmast.

Visa ja pikaajalist vastupanu osutasid mõisarentnikule Atla riigimõisa talupojad Eestimaa kubermangus (Koeru kihelkond). Juba 1689. aastal keeldusid nad koormiste tasumisest⁴⁰ ja jätkasid vastupanu järgnevatelegi aastatel. 1695. aastal keeldusid Atla talupojad uute teonormide tätmisest. Talupojad Titze Jürgen ja Hermann Ernst tegid teiste talupoegade hulgas kihutustööd, õhutades neid visale vastupanule. Atla rentnik kaebas 1695. aastal, et nende kahe talupoja õhutusel sogenesid mõisas ka talupoegade pagemise juhtumid⁴¹. Rentnikul ei õnnestunud niipea murda Atla talupoegade vastupanu. 1697. aastal kaebas ta uesti oma talupoegade peale, kes visalt keeldusid täitmast vakuraamatus fikseeritud kohustusi. Titze Jürgeni ja Hermann Ernsti kihutustöö tulemusena olevat aga juba kogu kihelkonna talurahvas haaratud vastuhakumeeleoludest⁴². Koeru kihelkonna teiste mõisate rentnikud kaebasidki juba 1695. aastal, et nende talupojad keelduvad abiteolisi välja saatmast⁴³.

³⁶ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690, sū. 1026, l. 4.

³⁷ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1690—1691, sū. 984, l. 1.

³⁸ Sealsamas, l. 6.

³⁹ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1691, sū. 1066, sū. 1068.

⁴⁰ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 359.

⁴¹ Sealsamas, lk. 334.

⁴² Sealsamas, lk. 359.

⁴³ Sealsamas, lk. 339.

Samalaadsed talupoegade väljaastumised toimusid 1695. aastal Eestimaa kubermangus massiliselt. Mõisaametnikke, kes tulid tõrkuvaid talupoegi mõisateole ajama, peksid talupojad tihti küllast välja. Sagenesid ka mõisaametnikkude tapmise juhtumid. Mõisnikud ja riigimõisate rentnikud ei suutnud oma jõuga murda talurahva vastupanu ja hakkasid üha sage-damini nõudma relvastatud sõdurite kohalesaatmist talupoegade „rahustamiseks”. 1695. aastal saadeti üksnes Tallinnast vastuhakkude mahasurmuseks ja talupoegade vangistamiseks sõdureid Küti, Türi-Alliku, Nabala, Vaidu ja Lihula mõisatesse⁴⁴. Talupojad aga hakkasid vastu ka eksekusiooniks välja saadetud sõduritele. Nii tapsid talupojad ühe sõduri 1695. aastal Järvekülas⁴⁵.

Nälja-aastatel muutusid talupoegade vastuhakud väga sagedaseks ka Liivimaal. Kindralkuberner plakatis 1696. aastast märgitakse, et paljud talupojad keelduvad tasumast ettenähtud koormisi, ja manitsetakse talurahvast sõnakuulmisele. Plakatis on mainitud talupoegade „mõrvarlike” kallaletunge mõisaametniikele, kes tulevad koormisi sisse nõudma⁴⁶. Üldise viljakalduse tingimustes tähendas tavalise koormiste normi väljapressimine talupoegade kõige julmemat paljaksriisumist. „Sõnakuulmisse” korral oleks talupoegadele üle jää nud ainult näljasurm. Sellistes tingimustes oli loomulik, et talurahvas osutas oma kurnajatele visa ja meeletehitlikku vastupanu. Ülalmainitud plakat annab tunnistust talurahva aktiivse võitluse äärmissest teravnemisest Liivimaal suure nälja aastatel.

Pärast nälja-aastaid, nagu märgitud, kulges eesti talurahva võitlus juba eeskätt aktiivse võitluse edasise töusu suunas. Aastatel 1698 ja 1699 toimus talupoegade võitlus näljaaja tagajärvel äärmuseni teravnenud klassivastuolude tingimustes.

1698. aastal keeldusid Virtsu talupojad täitmast uusi, kõrgendatud teoja maksunorme. Talupoeg Essever Jürgen, kes oli teiste talupoegade juhiks, kaitses ka revisjonikomissaride ees kartmatult talupoegade huve⁴⁷. Samal aastal tapsid vastuhakanud talupojad Kehtna mõisa valitseja. Tapjate tabamiseks saadeti vastavad korraldused koos isikukirjeldustega üle maa laiali kantslitest ettelugemiseks⁴⁸. Üks jälitatavatest — Jürgen Michel — oli juba 1696. aastal mõisnikule vastuhakkamise pärast vangis olnud⁴⁹. Töikvere mõisa talupojad tapsid 1698. aastal mõisarentniku O. D. Wrangell'i⁵⁰. Ilmjärve talupojad Liivimaal katsusid oma mõisavalitsejast lahti saada üsna omapärasel viisil. Ühel öhtul — töenäoliselt 1699. aasta sügisel — tungis salk talupoegi valitseja majja, valitseja peksti kaigastega läbi, aeti koos lastega vankrile ning sõidutati minema. Talupojad kuulutasid, et nad ei taha enam näha mõisas sellist valitsejat, kes nendega nii halvasti ümber käib. Valitseja veeti Restusse, kusjuures teel olevat talupojad laulnud „tavalisi talupoegade röömulaule . . . „kaske, kaunike” ”⁵¹. Loomulikult ei õnnestunud Ilmjärve talupoegadel vihatud valitsejast sellisel viisil vabaneda ja asjaosalisi karistati ääretu julmusega. Kaks talupoega, kes end küll läti alal pikemat aega varjasid, langesid lõpuks siiski Rootsivõimude küüsi ja need määrasid mölemale järgmise karistuse: parema käe

⁴⁴ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 78.

⁴⁵ Sealsamas, lk. 88.

⁴⁶ Liefländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 661.

⁴⁷ Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 93.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1699, sü. 1780; Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 365.

⁴⁹ Akadeemilise Ajaloo-Seltsi Toimetised IX (Ajalooline Arhiiv III), lk. 90.

⁵⁰ Liefländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 719.

⁵¹ ENSV RAKA, f. 914, Tartu Maakohtu Arhiiv, nim. 1, a. 1700, sü. 99.

maharaiumise järele pea mõõgaga maha raiuda, pea vaia otsa torgata ja keha müüri peale riputada⁵².

Talurahva võitlust feodaalse ja koloniaalse röhumise vastu püüti veres lämmatada ning selleks rakendati kõige julmemaid karistusvahendeid. Roots'i koloniaalvõimude poolt võeti Eesti alal tarvitusele barbaarne karistusviis — läbi kadalipu ajamine. Vähimagi vastupanuavaluse puhul ootas talupoegi julm peksukaristus. Vastuhakanud talupoegadel raiuti maha käsi ja kõrvu, neid saadeti kettidesse needituna kindlustustöödele. Liivimaa kindralkubernerri publikaadiga 1699. aastast püüdis Roots'i keskvõim sisendada talurahvale kuulekust hirmu abil; publikaadis on kirjeldatud metsikuid karistusabinõusid, mida oli rakendatud Tõikvere talupoegade kallal rentniku tapmise eest. Asjaosalised talupojad kisti rattal tükkideks ja nende laibad pandi teiste talupoegade hirmutamiseks külätänavatele. Neid aga, kes midagi teadsid rentniku tapmisenist ja ei kandnud sellest ette, karistati ränga ihunuhtlusega⁵³.

Säääraste julmade karistuste tõttu kasvas aga talupoegade vaen röhujate vastu. Nagu allpool näeme, jätkus eesti talurahva klassivõitlus veelgi ulatuslikumalt XVIII sajandi algul, Põhjasõja ajal. Põhjasõja puhkemisega algas uus etapp eesti talurahva võitluses mõisnike röhumise ja Roots'i koloniaalvõimude vastu.

Põhjasõja puhkemisel ei võinud Roots'i valitsus loomulikult lootagi mingile ustavale tagalale vallutatud koloniaalprovintsides. Eesti talurahvas, kelle vaoshoidmine muutus üpris raskeks juba sõjaeelsetel aastatel, aktiviseeris Põhjasõja ajal veelgi oma võitlust feodaalse ja koloniaalse röhumise vastu. Sõjaraskused lasusid raske koormana eesti talurahva õlgadel; endistele koormistele ja maksudele lisandusid nüüd igasugused erakorralised sõjaga seotud maksud ning kohustused. Talurahvas pidi ülal pidama ja majutama siia saabunud rohkearvulist Roots'i sõjaväge. Talupoegadel keelati vilja ja heina müümine — kõik tuli anda kroonule. Neilt riisuti loomi ja vankreid, nad pidid andma sõjaväele ka riidevarustust. Üheks kurnavaimaks kohustuseks kujunes talupoegadele sõjavägede küütimine. Roots'i sõjaväed riisusid läbimarssimisel sageli talupoegi, mistöttu viimased jooksid Roots'i vägede eest metsadesse ja soodesse pakku⁵⁴. Kõige selle tagajärjel kasvas talupoegade vaen mõisnike ja Roots'i võimude vastu veelgi, mõjutades ka talurahva suhtumist sõjasse Venemaaga. Ei eesti talurahvas ega ka linnade, peamiselt eestlastest koosnevad alamkihid olnud mingil määral huvitatud Roots'i võidust Põhjasõjas. Roots'i võimud püüdsid küll plakatite abil sisendada, et „ni suggune igga Meeste Södda-Minneminne mitte Moisade perrast üxpeines / erranis igga ühhe omma Naise/laste ja keike temma Omma hoidmisse perrast süninx...”⁵⁵, kuid eesti talurahvas nägi Vene sõjaväes mitte enese, vaid mõisnike ning Roots'i võimude vaenlast ja lootis Vene vägede abiga vabaneda vihatud mõisnike röhumisest ja Roots'i koloniaalikkest. Sellest, et eesti talurahvas hoidis Põhjasõja ajal venelaste poole ja ei näidanud üles mingisugust „riigitruudust” Roots'i suhtes, annavad tunnistust arvukad kaasaegsed allikad — plakatid, kohtumaterjalid jne.

Rootsi võimude katsed organiseerida eesti ja läti talurahvast relvastatud väesalku — nn. maamiilitsat — võitluseks venelaste vastu, kukkusid läbi. Talupojad hoidusid enamasti maamiilitsa teenistusest kõrvale. Maa-

⁵² ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 93, 1. 5—6.

⁵³ Lieffländische Landes-Ordnungen, Riga, 1705, S. 720.

⁵⁴ A. Vassar, Märkimisvääärne tähtpäev vene ja eesti rahva ühises ajaloolises saatuses, „Eesti Kommunist”, 1954, nr. 7, lk. 34.

⁵⁵ Publicate der Schwedischen Regierung, besonders aus Reval, von 1700 bis 1704, S. 215—216.

miilitsas nägid talupojad aga mõnel pool võimalust kätte saada relvi ja kasutada neid võtluses mõisnike vastu. Oma vastuhakkudega juba XVII sajandi viimastel kümnenditel kuulsaks saanud Perila mõisa talupojad võtsid teate maamiilitsa moodustamisest 1700. aasta sügisel vastu suure röömuga. Nad kuulutasid, et „nüüd ometi kord oleme saanud sakslaste üle peremeesteks, antagu aga meile kätte relvad... ja siis tapame esmalt kõik sakslased maha...”⁵⁶. Perilas puhkeski talurahva vastuhakk, mis haaras ka naabruses asetseva Raasiku mõisa talupoegi, kes keeldusid teokohustuste täitmisenist ja kavatsetid mõisavalitsejale kirveste ja teivastega kallale tungida. Talupoegade vastuhaku mahasurumiseks pidi koha peale välja sõitma Eestimaa asehaldur⁵⁷.

Talupojad püüdsid hankida relvi võtluseks mõisnike vastu ka muul viisil. 1700. aasta novembris haarasid Narva ümbruskonna talupojad endi kätte pärast Narva lahingut rootslastele saagiks langenud püsse, muskette ja teisi relvi. Hirmunud kindralkuberner andis käsu trahvi ähvardusel anda omastatud relvad viivitamatult tõendi vastu ära⁵⁸. Hirm relvastatud talupoegade ees, samuti asjaolu, et talupojad kasutasid maamiilitsa-teenistust üldiselt ära teokohustustest ning koormiste maksmisest keeldumiseks, sundis Roots'i võimukandjaid loobuma maamiilitsa loomise katsetest. Sellest annab tunnistust Eestimaa kindralkubernerri publikaat 30. septembrist 1703. aastal⁵⁹.

Rootsi võimud püüdsid eesti talupoegi ja linnade lihtrahvast ajada Venemaa vastu sõtta ka regulaarväkke värbamise teel. Seda teostati küll vägivalla, küll pettuse teel, ent eestlased püüdsid esimesel võimalusel Roots'i sõjaväest põgeneda. Värbajad kohtasid aktiivset vastupanu talupoegade poolt, kes püüdsid vabastada oma vägivaldselt värvatud kaaslaasi. Eestimaa kindralkubernerri plakatis 1. oktoobrist 1702. aastal on öeldud, et talupoegade kallaletungide töttu on värbajate elu alaliselt hädaohus, et talupojad kogunevad sadade kaupa kokku ja ründavad neid „mõrvarlikult”⁶⁰. Väejoosikud aga, keda maal oli rohkesti ringi liikumas, leidsid eesti talupoegade poolt kindlat varjamist. Nii kurdab Eestimaa kindralkuberner oma plakatis 1701. aasta jaanuarist, et vaatamata väejoosikute ülesandmisse eest lubatud vaevatasule ja varjamise eest määratud rängale trahvile ei olevalt seni veel keegi tätnud võimude korraldust väejoosikute ülesandmisse kohta⁶¹. Väejoosikute varjajate vastu rakendati mitte üksnes rahatrahvi, vaid ka muid karistusi. 1700. aasta suvel näiteks laskis üks Roots'i sõjaväe kapten Läänemaal Ramma küljas halastamatult peksta üht vana talunaist selle eest, et see ei kaevanud võimudele oma poja peale, kes aitas teistel talupoegadel pääseda vägivaldsest värbamisest⁶². Tolle-aegsetest kohtumaterjalidest nähtub, et talupojad mitte ainult varjasid väejoosikuid, vaid astusid ka nende kaitseks aktiivselt välja, kui neid püüdma tuldi. 1703. aastal näiteks tungisid talupojad kallale Rõngu mõisa valitsejale, kes oli kinni püüdnud ühe väejoosiku. Väejoosik vabastati, kuna valitseja peksti põhjalikult läbi⁶³.

Talupojad astusid vapralt välja ka relvastatud Roots'i sõdurite vastu, kui need tulid väejoosikuid püüdma. Õisus toimus 1705. aastal suurem

⁵⁶ R. Winkler, König Karls XII Zug nach Narva im Jahre 1700, Deutsche Monatsschrift für Russland, der Baltischen Monatsschrift 56. Jahrgang, Riga, 1914, S. 683.

⁵⁷ Sealsamas, lk. 683.

⁵⁸ Publicate... von 1700 bis 1704, S. 97—98.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 323—324.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 221—222.

⁶¹ Sealsamas, lk. 108—109.

⁶² ENSV RAKA, f. 2, nim. A1, a. 1700, sū. 1838, l. 1.

⁶³ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1703, sū. 101, l. 16—17.

kokkupõrge Rootsit sõdurite ja talupoegade vahel. Sõdurite värbamiseks ja väejoosikute püüdmiseks saadeti sinna 20 lihtsõdurit koos kapteni ja all-ohvitseriga. Olles päeva läbi tagajärjetult otsinud üht talupoegade poolt varjatavat väejoosikut, asusid sõdurid ühte tallu öökorterisse. Siis aga kogunesid talupojad üksmeelselt kokku ning olles relvastatud vikatite, teivaste ja kirvestega, ründasid sõdureid une pealt. Vabastanud sõdurite valve alt kaks värvatud vabadikku, peksid nad kõik sõdurid üksteise järel „pealaest jalatallani” läbi, haavates neist paljusid. Öiendanud arved sõduritega, suundusid talupojad Paistu kirikumõisa, kus peatus allohvitser. Viimase tirisid nad voodist välja ja peksid samuti läbi. Kaptenit ei õnnestunud talupoegadel leida, kuigi nad olevat teda otsinud öö läbi. Sel kombel lõppes Rootsit sõdurite retk Oisusse haleda läbikukumisega — oma ülesannet täitmata katsusid nad aga rutem minema saada. Paljud neist olevat olnud pärast talupoegade poolt korraldatud sõjakat vastuvõttu mitu kuud „kuninglikuks teenistuseks võimetud”⁶⁴.

Vene sõjavägi seevastu leidis kohaliku elanikkonna poolt mitte ainult poolehoidu, vaid ka aktiivset kaasabi. Distsipliin oli Vene vägedes märksa tugevam kui Rootsit sõjaväes ning üldse Lääne-Euroopa palgasõjavägedes tol ajal. Vene väeülematele oli antud juba sõja algul korraldus säästa kohalikku elanikkonda ja selle vara⁶⁵. Kuuldused sellest, et venelased kohtlevad talupoegi humaanselt, levisid Eesti alal laialdaselt. Nii näiteks talupoeg Kuhsma Jürgen, kes vangistati Vene vägede abistamise eest, teatas kohtus ülekuulamisel: venelased ei olevat Laiusel lasknud peksta ega muul viisil karistada talupoegi, kes ei suutnud sooritada koormisi ja tasuda makse⁶⁶. Eesti talupojad pagesid sageli Vene vägede poolt vallutatud aladele ja vandusid meelsasti venelastele truudust⁶⁷. Paljud eesti talupojad abistasid aktiivselt Vene vägesid teenäitajatena, hankisid neile sõjalisteks operatsioonideks vajalikke teateid jne. Eestimaa kindralkuberner plakatis 1702. aasta märtsist on märgitud, et „monningad Rajapäle ellavad Tallo-Pojad... peavat wotma Wainlasel monne Asjust Tarkust anda...”⁶⁸. Selliseid talupoegi ähvardati hirmsa nuhtlusega „siin ilmas ja teises ilmas igavesti”, kuid need ähvardused ei andnud mingeid tulemusi ning Vene väed leidsid eesti talupoegade näol eest liitlasi, kes nõu ja jõuga olid valmis abistama venelasi võitluses Rootsit ülemvõimu hävitamise eest Eesti alal. Virumaa talupojad näiteks hankisid venelastele andmeid Rootsit ratsaväe kohta Tallinnast, kus nad käisid soola ostmas⁶⁹. Aastail 1707—1710 kuulutati Pärnu meeskohtus üle neli Tartu ümbruse talupoega Vene vägedele aktiivse abi osutamise asjas. Üks neist — ülalmainitud Kuhsma Jürgen — oli juhtinud vene väesalga Torma alale⁷⁰. 1709. aastal organiseeris Virumaal kõrtsmik Padase Jaak oma kaaslastega venelastele abi. Talupojad juhatasid siin teed 2000-mehelisele venelaste väesalgale, kelle eesmärgiks oli teha retk Pärnuni⁷¹. 1710. aastal mõistis Tallinna linnusekohus surma Porkuni mõisa talupoja Hindo Jaani, kes oli juhtinud Vene väesalga Porkunisse ja hiljem Kadrinasse ning oli aidanud venelastel muretseda toidumoonaga⁷².

Juba XVII sajandi lõpul tõusis määratult aktiivse võitluse osatähtsus talurahvaliikumises. Põhjasõja ajal saavutas talurahva aktiivne võitlus

⁶⁴ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1705, sü. 579, l. 14—15.

⁶⁵ A. Vassar, Märkimisväärne tähtpäev ... „Eesti Kommunist” 1954, nr. 7, lk. 33.

⁶⁶ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1707—1710, sü. 638, l. 9.

⁶⁷ Vt. ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1705, sü. 2031; a. 1710, sü. 2210 jt.

⁶⁸ Publicate ... von 1700 bis 1704, S. 191.

⁶⁹ L. Loone, Vene ja Eesti rahva suhetest Põhjasõja ajal, „Edasi” 1953, nr. 45.

⁷⁰ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1707—1710, sü. 638, l. 9.

⁷¹ L. Loone, Vene ja eesti rahva suhetest Põhjasõja ajal, „Edasi” 1953, nr. 45.

⁷² ENSV RAKA, f. 2, nim. A₁, a. 1710, sü. 2202.

käsitletava perioodi talurahvaliikumises oma haripunkti. Peale suure aktiivsuse ja ulatuslikkuse iseloomustab Põhjasõja-aegset talurahvaliikumist teravalt poliitiline moment. Pidades lepitamatut võtlust mõisnike ja Roots'i koloniaalvõimude vastu,arendasid eesti talupojad samas võtluskoostööd Roots'i vastu sõdiva vene rahvaga.

Talupojad osutasid juba kohe sõja algul visa vastupanu Roots'i moonamuretsejatele, keeldudes andmast Roots'i sõjaväele toidumoonat, kütüti jne. Roots'i väeülemate ettekannetes on korduvalt märgitud, et moona tuleb talupoegadelt sisse nõuda sundkorras⁷³.

1700. aasta veebruaris, kui Venemaa liitlase Poola kuninga ja Saksi kuurvürsti August II väed tungisid Liivimale, töusid läti talupojad üles mõisnike röhumiise vastu. Samal ajal puhkesid talupoegade rahutused ka Liivimaa eesti alal. Endisest sagedamini hakkasid talupojad siin keelduma teotöst ja koormiste maksmisest, hakkasid riisuma ning põletama mõisaaid. Kartes talupoegi rohkem kui vaenlast, põgenesid mõisnikud kabuhirmus linnadesse. Sellised talupoegade rahutused leidsid aset näiteks Orava, Rannu, Koikküla, Kavastu ja Kurista mõisates, Tammemõisas, Uuemõisas ja mujal.

1700. aasta veebruaris puhkes Orava mõisas talupoegade ülestöös, mis oli tõenäoliselt talupoegade poolt varem ette valmistatud. Üks ülestöusu initsiaatoreid — Jaska Hans — saatis oma sulase Ivani enne ülestöusu puhkemist Venemaale, kus see viibis 2 päeva ja kutsus venelasi ning Venemaa pagenud eesti talupoegi ühinema Orava mõisa talupoegadega võitluseks mõisniku vastu⁷⁴. Orava mõisa raamatupidaja avaldas oma kaebekirjas Tartu maakohtule veendumust, et „mässujuhid” (talupojad Titzman Andre, Jaska Hans, Puddikal Jüri jt.) olid kindlasti ülestöusu üle venelastega juba varem nõu pidanud, sest need olid tulnud kohale kauge maa tagant, et võtta osa Orava mõisa talupoegade võitlusest⁷⁵. Koos venelastega ja Venemaa pagenud eesti talupoegadega ründasid Orava talupojad 19. veebruaril mõusat. Kaigaste, raudorade ja püssidega asusid nad lõhkuma mõisa aitade uksi ja hakkasid ära vedama mõisa vilja. Kuid, nagu märkis mõisa raamatupidaja oma kaebuses, talupojad olid tulnud „mitte ainult mõisa riisuma ... vaid ka hoopiski tapma”⁷⁶. Talupoegi püüti algul tulistada, kuid nähes nende suurt hulka ja relvastust, hakkas valitseja sobitama lepitust. Ta kutsus talupoegi tappa, lubades neile anda seal nii palju õlut ja põletatud viina, kui nad soovivad. Talupojad lükkasid põlglikult selle ettepaneku tagasi, öeldes, et tulgu aga härra ise nende juurde välja, küll nad siis vaatavad, mida temaga teha. Talupojad kuulutasid, et tulid valitsejat ning teisi mõisa ametnikke surnuks lööma ja kõike, mis mõisas leidub, ära viima⁷⁷. Valitsejale ütlesid nad: „... et sind saatan siit koristaks, kõik teised sakslased on juba jalga lasknud”⁷⁸. Talupojad jätkasid kogu nädala jooksul „nii öosi kui päise päeva ajal” mõisa vilja, loomade, põletatud viina, majakraami jms. ära-vedamist. Esimesel päeval teatasid talupojad valitsejale, et ootavad abi-väge: „Küll te näete, mis siin sel ööl sünnib, meid on siin juba hea hulk koos ja tuleb veel 50 venelast ning talupoega püssidega”⁷⁹. Viindaks päevaks oli Orava mõisa kogunenud juba suur hulk ümbruskonna talupoegi, kes olevat kõik olnud „rõövellikult” relvastatud. Samal päeval olevat

⁷³ Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 100.

⁷⁴ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 90, l. 49.

⁷⁵ Sealsamas, l. 48.

⁷⁶ Sealsamas, l. 36.

⁷⁷ Sealsamas, l. 38—48.

⁷⁸ Sealsamas, lk. 48.

⁷⁹ Sealsamas, l. 48.

talupojad endi hulgast valinud ka asehalduri, kreisifoogti ja majandusametnikke⁸⁰. Talupojad uskusid naiivselt, et olles heitnud endilt oma mõisahärra ikke, on nad saanud juba maal peremeesteks ja et nüüd on võim nende käes.

Talupojad jätkasid visa vastupanu veel pikemat aega. Ligi kolm kuud hiljem teatas sama mõisa raamatupidaja, et talupojad keelduvat visalt teokohustuste täitmisenist, samuti ei mõtlevat nad tagastada mõisa vilja ning muud vara⁸¹.

Kohus mõistis surma 5 talupoega, kes olid seisnud ülestõusu eesotsas.

Orava mõisa talupoegade stiihiline ülestõus, mis toimus liidus venelaste ja Venemaale pagenud eesti talupoegadega, oli tolle aja üheks võimsamaks talupoegade väljaastumiseks Liivimaal. Kohtu toimikus on selle kohta märgitud: „paljude aastate jooksul pole Liivimaal nii suurt vägivalda kuulda olnud”⁸².

Samalaadsed talupoegade väljaastumised leidsid samal ajal aset ka paljudes teistes Liivimaa mõisates. Nii tõusid 1700. aasta veebruaris üles Tammemõisa talupojad. Ka siin toimus vastuhakk tihedas liidus Venemaalt pärit olevate talupoegadega, samuti võtsid sellest osa Rannu talupojad. Nagu Orava mõisas, nii ründasid siangi talupojad relvastatult mõisat ja vedasid ära mõisa vara⁸³.

Liivimaa talupoegade väljaastumised mõisnike rõhumise vastu Põhjasõja puhkemisel, mis toimusid tihedas liidus venelastega, annavad tunnistust eesti ja vene rahva sõbralikest suhetest Põhjasõja ajal ning näitavad nende ühist võitlust feodaalse rõhumise vastu. Eesti talupojad mitte ainult kutsusid venelasi abiks võitlusse oma mõisnike vastu, vaid käisid ka ise Venemaal, kus koos vene talupoegadega ründasid vene mõisiaid⁸⁴.

1700. aasta sügisel alustasid Vene väed pealetungi, asudes piirama Narvat. Vene vägede pealetung innustas ka Põhja-Eesti talupoegi aktiviseerima oma võitlust mõisnike ja Roots'i võimude vastu ning Eestimaa kubermangus sagenesid talupoegade vastuhakud. Talupoegade meeolelu muutus nii ähvardavaks, et kindralkuberner tegi 1700. aasta septembris kõigile maanõunikele korralduse siirduda oma kreisidesse talupoegade vaoshoidmiseks⁸⁵. Narva ümbruses ja Alutaguses, kus talupoegi julgustas Vene sõjavää lähedus, võttis aga talurahva aktiivne võitlus sellise ulatuse, et nimetatud alalt pages massiliselt mõisnikke Tallinna, paanilises hirmus mitte niivörd Vene vägede, kuivörd talupoegade ees. Tartu rae poolt saateti 1700. aasta septembris Narva ümbrusse üks voorimees, kellele tehti ülesandeks tuua andmeid seal valitseva olukorra kohta. Nimetatud voorimees teatas: „...ei ole pea ühtki sakslast enam, nad on kõik põgenenud ja talupojad peremehetsevad...”⁸⁶ Jõhvi mõis aga olevat olnud täis talupoegi, kes sõid ja jõid härraste tubades. Mõisa vara olevat talupoegade poolt ära veetud. Talupojad olevat vihaselt arveid õiendanud kupjaga ning mõisa vahtidega. Samalaadsed sündmused leidsid aset ka paljudes teistes Virumaa mõisates.

Talupoegade rahutused Eestimaa kubermangus jätkusid veelgi ulatuslikumalt 1701. aastal. Talupoegade vastuhakud leidsid aset Läänemaal, Varblas ja Vanamõisas, Pakri saarel, Padisel, Vihterpalus ja paljudes teis-

⁸⁰ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 90, lk. 49.

⁸¹ Sealsamas, l. 38.

⁸² Sealsamas, l. 37.

⁸³ ENSV RAKA, f. 914, nim. 1, a. 1700, sü. 89., l. 2—9.

⁸⁴ Sealsamas, l. 9; sü. 90, l. 38.

⁸⁵ R. Winkler, König Karls XII Zug nach Narva im Jahre 1700. Deutsche Monatsschrift für Russland, der Baltischen Monatsschrift 56. Jahrgang, Riga, 1914, S. 682—683.

⁸⁶ H. Sepp, Dokument Põhja sõja ajaloost, „Ajalooline Ajakiri” 1925, lk. 63.

tes kohtades. Talupoegade rahutused kestsid samuti Lõuna-Eestis, kus sogenesid mõisakubjaste tapmised jne.

Visa vastupanu osutasid mõisnikule ja Roots'i võimudele Vanamõisa talupojad. 1701. aasta algul keeldusid nad sooritamast mõisategu, andmast küüti ja sõjaväele määratud moona ning varustust. Talupoegade vastupanu murdmiseks saadeti kohapeale korduvalt sõdureid, kellega talupojad aga julgelt vastu hakkasid⁸⁷.

1702. aastal toimus umbes samalaadne talupoegade vastuhakk Kundas. Kunda mõisa rentnik kaebas 1702. aasta kevadel, et suur hulk talupoegi pole juba kaks aastat mõisale tegu teinud. Ka siin astusid talupojad relvastatult välja sõdurite vastu, keda nende töölesundimiseks kohale saadeti. Kohalesaadetud Roots'i tsiviilvõimude käsk ja korraldusi ignoreerisid talupojad täielikult, keeludes nende kutse peale mõisa tulemast. Isegi sõdurite abiga ei õnnestunud niipea murda Kunda talupoegade vastupanu — veel paar aastat hiljem kaebas Kunda rentnik talupoegade „mässamise” üle. Samal ajal toimus talupoegade vastuhakk Kunda lähedal Mallas, kuhu asehaldur ja linnusekohtu assessor siirdusid 1702. aasta sügisel talupoegi „rahustama”⁸⁸. Talurahva vastuhakud leidsid aset ka paljudes teistes kohtades, nagu Ristil, Madisel, Halliste kihelkonnas, Pörnuses, Karksis, Karistes, Kaubis, Pöögles, Ōisus ja mujal.

Eriti suure ulatuse omandas talurahva võitlus mõisnike rõhumise vastu Põhjasõja ajal Ōisus. Talupoegade juhiks oli siin Nahksepa Tiidu Märt, kes tegutses 70 — 80-mehelise salga eesotsas. Ōisu talupojad veda sid mõisast varanduse ära, Märt aga kuulutas, et „saksad tuleb ära põletada ja ära kaotada ja siis moskvalase nõusse heita”. Ülestõusnud talupojad põgenesid venelaste juurde. Koos venelastega tulid nad 1703. aasta sügisel tagasi ja põletasid maha Ōisu karjamõisa⁸⁹.

Talurahva meeleolu muutus nii ähvardedavaks, et mõisnikud kartsid juba tõsiselt üldist talupoegade ülestõusu. Maal liikusid ringi relvastatud talupoegade salgad, kes riisusid ja põletasid mõisiaid. Talupoegi kardeti rohkem kui vaenlast. Nii kirjutas Eestimaa kindralkuberner oma plakatis 1702. aasta septembris, et „... se häddä / mis Wennelessest kardeti ... Tallo-Poja Sannakuulmatta Tö lebbi todut ...”⁹⁰

Eesti talupoegade võitlus mõisnike ja Roots'i võimude vastu jätkus ka järgnevail sõja-aastail. Mõisakoormiste ja sõjakontributsiooni maksmisest loobunud talupojad peksid küladest välja mõisateenijaid, kui need tulid neid tööle sundima. Rentnikke ja aadlikke aga, kes tulid neid manitsema sõna-kuulmissele, võtsid talupojad vastu sõimuga ning ähvardasid neid kirveste ja kaigastega. Sageli ei toiminud talupoegade võitlus üksnes teatud mõisa piirides, vaid talupojad ründasid venelaste eest kabuhirmus põgenevaid sakslasi ka teedel ja metsades. Nii tungisid 1710. aastal kümmekond püsside ning oradega relvastatud talupoega kallale venelaste eest Viljandist Pärnu poole põgenevatele sakslastele⁹¹. Sellised talupoegade ja põgenevate saksa mõisnike ning mõisaametnike vahelised kokkupõrked sogenesid eriti viimaseil sõja-aastail, mil Vene vägede edukad operatsioonid olid puhastanud Roots'i koloniaalvõimudest juba suure osa Eesti alast.

*

⁸⁷ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952, lk. 100—101.

⁸⁸ G. Vilberg, Talupoegade vastuhakk Kundas 1702. a. mõisnikele ja Roots'i võimudele, „Vaba Maa” 1933, nr. nr. 173—178.

⁸⁹ A. Vassar, Märkimisväärsne tähtpäev..., „Eesti Kommunist” nr. 7, 1954, lk. 34—35.

⁹⁰ Publizate ... von 1700 bis 1704. S. 215.

⁹¹ ENSV RAKA, f. 915, nim. 1, a. 1710, sü. 765, l. 9.

Eespooltoodust nähtub, et Roots'i koloniaalvõimul oli eesti talurahva näol tegemist aktiivse antagonistliku jõuga, kelle mahasurumisega pidi pidevalt tegelema feodaalmõisnike klassi teenistuses olev Roots'i riigivõimu aparaat. Osutades kogu XVII sajandi jooksul visa vastupanu feodaalse ja koloniaalse ekspluateerimise süvenemisele, tugevdas eesti talurahvas seda vastupanu veelgi mõisate reduktsiooni tingimustes, mil koloniaalse ekspluateerimise järsk tōus põhjustas talurahva olukorra üldist halvenemist. Oma võimutsemise viimase kolmekümne aasta jooksul muutus Roots'i valitsusvõimudel vallutatud provintsidel talurahva vaoshoidmine eriti raskeks. Saksa-rootsi mõisnikud ning Roots'i koloniaalvõimud püüdsid kõige rängema pärisorjusliku surve ja verise terrori abil lämmatada eesti talurahva võitlust vihatud kurnajate vastu.

Eesti talurahva klassivõtluse teravnemine XVII sajandi viimastel kümnenditel, eriti suure nälja aastail, mõjutas Roots'i kuningat Karl XI astuma aga ka mõningaid samme talupoegade olukorra reguleerimiseks, milliseks sammiks oli Liivimaal näiteks 1696. aasta majandusreglement. Sama põhjus ajendas ka Roots'i võimukandjaid oma vastutes mõisnike ja rentnike kaebekirjadele korduvalt soovitama olla ettevaatlikum talupoegade kohtlemises ja mitte üleliia nõuda koormisi, sest see põhjustab talupoegade „mässamist”. Need faktid räägivad sellest, et eesti talurahva stiihilise klassivõtlus käsitletaval perioodil kahtlemata mõnevõrra pidurdas feodaal-pärisorjusliku ja koloniaalse ekspluateerimise edasist süvenemist, sundides valitsevat klassi teataval määral arvestama röhutud klassi huve.

Eesti talupoegade stiihilise võitlus mõisnike ja Roots'i koloniaalvõimu vastu Põhjasöja ajal, nende poolehoid ja aktiivne abi Vene sõjaväele aitasid omalt poolt kaasa Roots'i koloniaalikke likvideerimisele Eesti alal. Ajaloolised faktid lükkavad täielikult ümber kodanlikus historiograafias propageeritava legendi, nagu oleks eesti rahvas ihanud Roots'i koloniaalvõimu püsimist ja aktiivselt võidelnud venelaste vastu. Põhjasöja ajal ilmnes vägagi selgelt, et eesti talurahva laiade hulkade taotluseks oli Roots'i koloniaalvõimu hävitamine Eesti alal. Eesti talurahva stiihilise võitlus feodaalse ning koloniaalse röhumiise vastu õnnestas Roots'i tagalat, kujutades endast objektiivselt võitlust Eesti ala Venemaaga ühendamise eest.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloo Instituut*

Saabus toimetusse
14. XII 1954

БОРЬБА ЭСТОНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА ПРОТИВ ФЕОДАЛЬНОГО И КОЛОНИАЛЬНОГО ГНЕТА В 1680—1710 ГГ.

Э. Э. ЭПИК

Резюме

Крестьянское движение в Эстонии в последние два десятилетия XVII в. и в первые десять лет Северной войны (1680—1710 гг.) представляет из себя самостоятельный этап в истории движения эстонского крестьянства. В эти годы обострилась и усилилась его борьба против шведского колониального владычества, что способствовало борьбе русского государства за присоединение Эстонии к России.

*

В результате усиления феодально-крепостнической и колониальной эксплуатации положение эстонского крестьянства на протяжении XVII века непрестанно ухудшалось.

Проводимая шведским дворянским государством в последние десятилетия XVII века абсолютская политика не могла изменить и не изменила положения эстонского крестьянства к лучшему.

В 1680 году шведский риксдаг принял решение о редукции имений, т. е. о возвращении государству части дворянских земель. Это решение было распространено и на колониальные владения Швеции, в результате чего было редуцировано в Лифляндии $\frac{5}{6}$, в Эстляндии $\frac{1}{3}$ и на острове Сааремаа $\frac{1}{4}$ дворянских земель. Превращение части дворянских имений в государственные не подорвало основы феодального землевладения. Условный, иерархический характер последнего предоставлял королю возможность реализовать свое *dominum directum* на ленные земли, причем земля в большинстве случаев оставалась фактически во владении бывших помещиков, которые в качестве арендаторов государственных имений продолжали беспощадно эксплуатировать крестьян. Редукция имений была проведена Карлом XI в целях увеличения доходов феодального государства, в интересах дворянства как класса в целом.

Вследствие редукции имений большая часть эстонских крестьян была превращена в государственных. Но положение государственных крестьян в конце XVII века не улучшилось по сравнению с положением помещичьих крестьян. Бывшие землевладельцы-феодалы, ставшие арендаторами государственных имений, стремились теперь компенсировать свои расходы по выплате аренды государству. Если землевладельцы были заинтересованы в сохранении платежеспособности своих крестьян и старались не доводить их до окончательного разорения, то у арендаторов такой заинтересованности не было. Крестьянские повинности, которые устанавливались соответственно количеству гаков, выросли также вследствие проведенной шведскими властями ревизии земель, после которой число гаков было увеличено. Зафиксированные в вакенбухах крестьянские повинности были теперь значительно больше прежних.

Поскольку в сохранении платежеспособности крестьян теперь было непосредственно заинтересовано шведское правительство, то Карл XI вынужден был принять некоторые меры с целью ограждения крестьян от чрезмерной эксплуатации со стороны арендаторов и от окончательного разорения. Исходя из фискальных соображений и опасаясь также возрастающего сопротивления крестьянства, Карл XI издал в 1691 году применительно к Лифляндии так называемую штатгальтерскую инструкцию и в 1696 году «Регламент экономии». Издание этих постановлений преследовало цель обеспечить в первую очередь регулярное поступление в казну арендной платы из государственных имений. По инструкции штатгальтерам вменялось в обязанность следить за тем, чтобы арендаторы не разоряли своих имений и вели свое хозяйство исправно; они должны были также призывать крестьян к послушанию арендаторам и следить за их лояльностью по отношению к шведским властям.

Для того чтобы обеспечить государственные доходы, Карл XI зафиксировал в аграрном законодательстве крепостническую зависимость крестьян от арендаторов государственных имений, придерживаясь в этом вопросе прежней политики шведского правительства, которое в законодательном порядке санкционировало крепостнические отношения в Прибалтике. Таким образом, лифляндские аграрные законы Карла XI, превозносимые буржуазными историками, являлись в полном смысле крепостническими документами, целью издания которых было сохранить и утвердить сложившийся в Лифляндии феодально-крепостнический порядок.

Но в аграрных законах Карла XI имелись также статьи, которые должны были оградить крестьян от произвола и чрезмерной эксплуатации со стороны арендаторов. В этих статьях декларировалось право крестьян

подавать жалобы на своих господ, а арендаторам запрещалось произвольно повышать зафиксированные в вакенбухах крестьянские повинности; ограничивалось также так называемое право домашнего наказания.

Практически эти статьи крестьянству почти ничего не давали. Порядок подачи жалоб был таков, что крестьянам-жалобщикам было почти невозможно добиться каких-либо положительных результатов. Первой инстанцией при подаче жалоб являлся сам арендатор, который пытался всячески препятствовать дальнейшей апелляции и подвергал крестьян-жалобщиков жесточайшим преследованиям. Жалобы, доходившие до шведских властей, обычно также не имели никаких последствий. Арендаторы в своих ответах на жалобы опровергали все обвинения и в свою очередь обвиняли крестьян в «непослушании», требуя от шведских властей помочь для подавления сопротивления крестьян. Шведские власти не отказывали в этой «помощи» — вооруженные шведские солдаты были всегда в распоряжении помещиков и арендаторов для подавления крестьянских волнений. Таким образом, запрет самовольного увеличения арендаторами размеров крестьянских повинностей терял свою силу, так как жалобы крестьян по этому вопросу в большинстве случаев не получали справедливого разрешения. Что касается ограничения «права домашнего наказания», то это ограничение было проведено только в отношении крестьян-дворохозяев.

В Эстляндии и на острове Сааремаа даже подобные, носящие ограниченный характер аграрные законы не были введены. О том, что целью аграрного законодательства Карла XI было не улучшение положения крестьянства, а обеспечение максимального поступления государственных доходов, наглядно свидетельствует тот факт, что действие лифляндских аграрных законов не распространялось на частновладельческие имения даже в самой Лифляндии.

Таким образом, аграрная политика Карла XI не поколебала сложившиеся на территории Эстонии к концу XVII века феодально-крепостнические порядки. Положение эстонского крестьянства в последние десятилетия XVII века значительно ухудшилось вследствие резкого усиления колониальной эксплуатации.

Ухудшение положения крестьянства в результате редукции имений явилось причиной обострения классовой борьбы эстонского крестьянства в 80-е годы XVII века. В последующие годы наблюдается дальнейший подъем крестьянского движения. Борьба эстонских крестьян против феодального и колониального гнета приобретала с каждым десятилетием все больший размах и более резкий характер.

С 1680-х годов стала широко распространяться ранее редко практиковавшаяся легальная форма классовой борьбы — подача крестьянами жалоб шведским властям и королю на арендаторов и помещиков. Широкое распространение этой формы борьбы было обусловлено в первую очередь ухудшением положения эстонского крестьянства в условиях редукции имений, что вызвало обострение всех форм борьбы крестьянства. С другой стороны, распространение именно этой формы борьбы свидетельствует о наивной надежде крестьян добиться от шведского короля улучшения своего положения. Переход частновладельческих имений во владение государства вызвал, таким образом, некоторое распространение идей наивного монархизма среди эстонского крестьянства.

Но проводимая Карлом XI политика выжимания доходов из колониальных владений осуществлялась с такой жестокой последовательностью, что эстонское крестьянство вскоре окончательно отказалось от всяких иллюзий относительно «справедливости» короля. Пагубные для эстонского крестьянства последствия шведской колониальной политики нашли

наиболее яркое проявление во время так называемого великого голода в 1695—1697 годах. Несмотря на массовое вымирание местного населения от голода, шведское правительство продолжало в эти годы интенсивно вывозить зерно и увеличивать свои доходы с колониальных провинций. После «великого голода» наблюдается резкое сокращение числа крестьянских жалоб и решительный подъем активной борьбы — крестьяне поняли, что бесполезно искать защиты против феодального угнетения у шведских властей, что шведские власти сами заинтересованы лишь в увеличении государственных доходов за счет жестокой эксплуатации крестьян.

В течение всего рассматриваемого периода крестьянами широко применялась также такая форма классовой борьбы как бегство из поместий. Бегство крестьян приняло массовый характер уже до 1680 года. После 1680 года побеги крестьян участились, причем особенно возросло число крестьян, бежавших в Россию. В годы «великого голода» местами покинуло свои дворы около половины всего крестьянского населения. Арендаторы, помещики и шведские власти пытались всячески препятствовать бегству крестьян, барщинный труд которых являлся основным источником их доходов. Но принимаемые властями меры и усиление террора со стороны помещиков и арендаторов не давали желаемых результатов.

Обострение классовых противоречий с 1680-х годов нашло наиболее яркое проявление в участившихся активных выступлениях крестьянства. После «великого голода» изменилось соотношение форм классовой борьбы крестьянства в сторону решительного подъема активной борьбы, и в 1698—1699 годах активное сопротивление крестьянства окончательно оттеснило на второй план пассивные методы борьбы.

Когда в 1700 году вспыхнула Северная война, классовые противоречия в Эстонии были крайне обострены. Шведские власти не могли рассчитывать на сколько-нибудь прочный тыл в своих колониальных владениях. Эстонские крестьяне ненавидели шведское колониальное иго так же как они ненавидели своих местных феодальных угнетателей.

С наступлением Северной войны начинается второй этап крестьянского движения рассматриваемого периода. Являясь органическим продолжением первого этапа крестьянского движения (1680—1700 годы), второй этап отличается большим размахом и более резким характером открытых выступлений крестьян. В борьбе эстонского крестьянства все более четко выступает политический момент: эстонское крестьянство, ведущее непримиримую борьбу против немецко-шведских помещиков и шведских колониальных властей, укрепляет боевое содружество с воюющим против Швеции русским народом.

Эстонское крестьянство не было заинтересовано в победе Швеции в Северной войне. Наоборот, эстонские крестьяне надеялись теперь при помощи русских войск освободиться от ненавистного колониального ига. Они всячески уклонялись от шведской военной службы, русским же оказывали всемерную помощь. Многие источники свидетельствуют о дружественных отношениях эстонских крестьян к русским войскам. Эстонские крестьяне добывали русским войскам необходимые для успешного проведения военных операций сведения о расположении и численности шведских войск, служили проводниками русских военных отрядов, охотно переходили в русское подданство. Русским войскам был дан приказ охранять жизнь и имущество местного населения. Все это свидетельствует о том, что в лице эстонского крестьянства русские встретили не врага, а союзника.

Тяжести войны ложились непосильным бременем на эстонское крестьянство. Кроме обычных повинностей, от крестьян стали теперь требо-

вать поставки провианта для шведского войска и выполнения многих других чрезвычайных, связанных с войной повинностей.

В ответ на усиление эксплуатации активизировалась борьба крестьян против помещиков и шведских колониальных властей. Крестьяне оказывали шведским фуражирам упорное сопротивление, и шведские власти должны были добывать провиант у эстонских крестьян с помощью вооруженной силы.

Вторжение саксонских войск в южную Лифляндию в начале 1700 года вызвало крестьянские волнения не только на латвийской территории, но и среди эстонского населения Лифляндии. Из крестьянских выступлений в северной Лифляндии начала 1700 года наиболее мощным являлось восстание крестьян имения Орава, в котором наряду с местными крестьянами принимали активное участие также русские и сбежавшие в Россию эстонские крестьяне. В тесном союзе с русскими боролись против своих помещиков в это время также крестьяне многих других имений северной Лифляндии.

Наступление русских войск осенью 1700 года воодушевило также крестьян Эстляндской губернии, вызвало усиление их борьбы против угнетателей. Крестьянские волнения в Эстляндской губернии приняли местами настолько грозный характер, что помещики в страхе перед восставшими крестьянами бросали свои имения и бежали в Таллин.

В последующие годы крестьяне продолжали упорно сопротивляться помещикам и шведским колониальным властям. Отказываясь от выполнения барщинных повинностей, крестьяне вступали в борьбу и с шведскими властями. Они оказывали сопротивление шведским чиновникам и вооруженным шведским солдатам, которые выезжали на места «усмирять» крестьян. Крестьяне часто нападали также на вооруженных шведских вербовщиков, не устрашаясь иногда даже больших вооруженных отрядов.

Характер и размах крестьянского движения в Эстонии во время Северной войны свидетельствует о том, что уничтожение шведского колониального господства являлось общим стремлением всего эстонского крестьянства. Борьба эстонских крестьян во время Северной войны против феодального и колониального гнета содействовала уничтожению шведского колониального владычества, объективно являясь, таким образом, борьбой за присоединение Эстонии к России.

Институт истории
Академии наук Эстонской ССР

Поступила в редакцию
14 XII 1954